
V I C E N T S A L V A D O R

L'ESCRITOR, DE LENGUA EN
LENGUA. JOAN FUSTER I LES
TRADUCCIONS

SOBRE LES OPERACIONS TRADUCTORES

No és gaire arriscat afirmar que la traducció, en el sentit més corrent del terme, és una operació de *reformulació interlingüística* d'un text (Salvador, 2005). Tanmateix, caldria afegir-hi encara uns altres factors: una necessària *recontextualització*, per exemple. Recontextualitzar implica, per dir-ho de manera col·loquial, *fer-se càrrec* de les circumstàncies de la producció de l'obra i alhora *posar-se en les sabates* –en les coordenades i les expectatives– d'uns receptors no previstos inicialment. Si parlem d'un discurs escrit de caràcter literari, com és el cas ara i ací, el concepte pressuposa així mateix la figura de l'autor, un escriptor o una escriptora que se situe en un camp literari determinat i que assumeixca la responsabilitat dels continguts representats i del punt de vista que els informa. L'autor esdevé així garant d'una intenció de sentit i, alhora, referència d'una sèrie de significats socials, assumits conscientment o no, que el procés de producció adhereix als textos.

Potser tot açò ha estat formulat ara amb una concisió excessiva, i caldrà desenvolupar-ho i aplicar-ho a casos concrets. Però deixeu-me introduir encara un altre factor, que potser no caldria recordar però que és absolutament determinant del

panorama suara dibuixat: la ineludible condició autorial que assoleix, al seu torn, el traductor o traductora d'una obra literària en el si del context editorial d'arribada. I d'una manera molt especial, quan aquest traductor o traductora és persona rellevant en el seu camp cultural, ha participat en la decisió de l'operació editorial de traducció i té un perfil conegut en l'àmbit de la creació literària. Escriptors traduïts i escriptors traductors conformen així una simbiosi imprescindible en la praxi de la cultura, sense excloure la possibilitat, ben freqüent d'altra banda, que un mateix personatge històric acompleisca les dues funcions. Aquest és el cas, sense anar més lluny, de Joan Fuster (1922-1992).

Tot escriptor esdevé, d'alguna manera, presoner d'unes coordenades situacionals, es troba enxampat en la teranyina d'una *dixi* múltiple i inevitable: la que determinen una època, un espai geogràfic, un context sociocultural, sense oblidar els factors de classe social, i una llengua –és a dir, les estructures del sistema lingüístic pel qual ha optat i, no convé oblidar-ho, l'*arxiu discursiu* conformat pels usos històrics d'aquesta llengua (Salvador, 2001). Això és igualment vàlid, és clar, per a l'escriptor traductor i per al traduït, tot i que sovint pensem preferentment en la figura d'aquest darrer.

L'escriptor, doncs, haurà de fer virtut de la necessitat i assumir tot aquest conjunt de circumstàncies que condicionen la seua obra i que aquesta mateixa, al seu torn, manifesta, denuncia, encobreix o proclama. L'escriptor(-a) adopta un punt de vista determinant en el si d'aquest marc situacional. Es manifestarà, així, contemporani o enyoradís del passat, o bé desaratat del seu temps i ciutadà d'un futur imaginat, però sempre el marc inobviable i l'àncora pregona de la seua obra consistiran en el context històric del moment de l'escriptura. Una cosa semblant es podrà dir de l'espai geograficocultural, malgrat els exotismes que puga practicar amb delectança o la vocació d'*atopia* que l'inspire. En aquest sentit, tot acte de recepció des d'un context diferent exigirà una readaptació, un esforç de traducció, interna o externa a un idioma determinat. Però passem ara a considerar la llengua –és a dir, a les llengües implicades en aquesta transposició interlingüística, amb les seues corresponents estructures generades i marcades per la història del seu ús.

LES LLENGÜES DE LA TRADUCCIÓ

En primer lloc, cal dir que les llengües implicades en les traduccions constitueixen generalment parells asimètrics, sense relació de reciprocitat, i els processos de traducció

realitzats entre ambdós pols són radicalment irreversibles. Posaré l'exemple de les traduccions anglès/català i català/anglès, tot assumint en principi el caràcter de llengua minoritzada per al català i, per a l'anglès, el de paradigma de llengua de prestigi i d'ampli abast demogràfic en el món actual. En efecte: el procés de traduir al català una obra originalment escrita en anglès és absolutament diferent al de traduir a l'anglès un original català. Les diferències entre els àmbits potencials de difusió en cada una d'aquestes llengües estableixen una asimetria inicial. L'anglès com a llengua meta (LM) ofereix un plus de potencial comparat amb el català com a llengua origen (LO). Per això, més enllà de la demanda plausible en la comunitat angloparlant, les institucions de l'àmbit català malden per fomentar aquestes operacions traductores, com és obvi.

Amb tot, convé precisar alguns matisos sobre aquest aspecte, ni que siga succintament. En primer lloc, cal recordar que també les institucions oficials de llengües de gran prestigi –per exemple, el govern britànic– inverteixen fons i esforços notables per a la difusió de la seua producció literària o cultural en altres llengües. D'altra banda, no es pot menystenir l'efecte retorn que tenen les operacions de traducció de les obres significatives de la literatura d'una llengua minoritzada, que guanyen en prestigi interior en la mesura que són traduïdes –i, doncs, valorades– en l'exterior. Aquest efecte, tan legítim, pot constituir tanmateix un factor de pressió sobre la traducció exportadora que no sempre correspon a una difusió editorial mínimament acceptable en proporció a les subvencions destinades a aquest efecte. Dit més clar: hi ha traduccions d'obres catalanes, pagades institucionalment, els exemplars de les quals dormen el somni dels justos en soterranis de països exòtics. Siga com siga, aquesta exportació de la cultura catalana a l'exterior, per mitjà de les traduccions, és una estratègia imprescindible.

En aquest context caldria situar així mateix fets d'història cultural com ara la traducció que féu al segle XVII l'humanista valencià Vicent Mariner (Coronel, 1997) de l'obra d'Ausiàs March al llatí i que, siga dit de passada, dóna indicis de la dificultat d'interpretació que els versos de March presentaven al seu traductor, i en general als seus lectors, quan encara no havia transcorregut un període històric rellevant en la transformació diacrònica de la llengua. Les poesies de March, d'altra banda, tal com altres obres de la literatura del seu segle, havien estat traduïdes ben d'hora a l'espanyol, com a llengua veïna que assolía ja una notable importància cultural en l'ambient europeu de l'època. En les darreres dècades del segle XX, la pràctica de la traducció d'obres catalanes a l'espanyol es farà com més va més freqüent. En el cas de Joan Fuster,

el castellà esdevé una llengua de referència imprescindible, conscient com era l'escriptor de Sueca de la necessitat històrica de fer també cultura catalana en aquesta llengua, sense menyscar de la seua fidelitat profunda a l'idioma propi. Escriptor en castellà ell mateix a vegades, especialment en la pràctica quotidiana del periodisme, és traduït també a l'espanyol. Com veurem, el *Diccionari per a ociosos*, de 1964, peça emblemàtica de l'assagisme fusterià, ha estat publicat fins ara en espanyol, en anglès i en italià.

L'altra cara de la moneda correspon a la traducció al català (LM) d'obres de literatures diverses, sobretot de les llengües europees de més prestigi. Certament, també des de l'espanyol hi ha hagut uns precedents històrics considerables. Tot i que no m'ocuparé ací d'aquest aspecte, sí que voldria deixar constància d'un parell de reflexions sobre sengles entrecasos concrets, un del segle XVIII i un altre del segle XX: la *Rondalla de rondalles*, de Lluís Galiana, i *La barraca*, de Vicent Blasco Ibáñez. Per un costat, l'obra de Galiana, com he estudiat en un altre lloc (Salvador, 2001), no és una traducció pròpiament dita, sinó una hàbil transformació interlingüística –i una interessant operació sociolingüística– que fagocita el prestigi d'un subgènere inaugurat per Quevedo en la literatura veïna i, entre burles i veres, fabrica una peça narrativa de lectura ben agradable a partir d'expressions prefabricades del català local. Pel que fa a la novel·la de Blasco Ibáñez, de temàtica valenciana però escrita en castellà, la traducció que en féu Miquel Duran de València¹ pretenia retornar el relat a la llengua pròpia dels personatges, en una mena de *feed back* agosarat que l'autor no va veure amb bons ulls. Després d'uns inicis vinculats a l'escriptura en valencià –de la mà, com se sap, de Constantí Llobart–, Blasco havia optat per l'espanyol amb totes les conseqüències i no es reconeixia en uns textos “retornats” a la llengua que ell mateix havia abandonat, malgrat les seues proclames de fe valencianista, com a vehicle de cultura i de difusió literària.

En tot cas, al llarg del segle XX, les operacions de traducció de les literatures europees al català procedeixen majoritàriament de les grans llengües de cultura, com ara l'anglès, el francès o l'alemany, sense oblidar, és clar, el grec i el llatí; mentrestant, l'espanyol se situa clarament com a llengua que forma part del repertori sociolingüístic de la comunitat de parla catalana i, per tant, és innecessària la seua traducció, amb una clara mostra de la situació asimètrica de què adés parlàvem. En canvi, les altres grans

1. València, Tres i Quatre, 1997. També hi ha traducció catalana de *Canyes i fang*, València, Col·lectiu per l'ús de la llengua, 1999.

llengües europees de cultura conciten l'interès de molts escriptors catalans del segle xx, des de Carner a Riba i Segarra, o bé a Jaume Vidal Alcover, Feliu Formosa o Joan F. Mira, sense oblidar iniciatives editorials ambicioses com ara la de la Bernat Metge o la de la MOLU engregada per La Caixa i edicions 62. Una fita rellevant en aquest flux traductor, que s'acreix lògicament a partir del funcionament dels estatuts d'autonomia de les terres de parla catalana –el català, el valencià i el balear– va ser sens dubte la traducció de l'*Ulysses* de Joyce feta per Joaquim Mallafrè i la tesi que el mateix autor d'aquesta va dedicar a explicitar els seus procediments (Mallafrè, 1991) La tasca va ser saludada unànimement com un esforç valuósíssim per ampliar les potencialitats expressives del català literari contemporani, que havia de muscular-se a base d'exercicis com aquest, tot incorporant o trasplantant les tècniques de la novel·lística internacional, com és el monòleg interior, i així mateix el joc de creativitat lingüística transgressora de l'estil de Joyce.

Una altra obra traduïda de l'anglès al català, sens dubte molt menys important que la de Joyce però de gran rellevància sociolingüística, és el *Pygmalion* de G. B. Shaw, traslladada successivament, amb una distància de quaranta anys, per dos escriptors catalans: Joan Oliver i Xavier Bru de Sala. La temàtica cardinalment sociolingüística de l'obra –la transformació accelerada de la conducta verbal d'una xicota de baixa extracció social per mitjà d'un procediment educatiu, com és ben conegut– garantia l'interès de la seua adaptació a la cultura catalana. D'altra banda, el fet de comptar amb dues versions distants en el temps permet la comparació de l'evolució de les normes traductores i l'evolució històrica del català, de les seues estructures i dels seus usos, de les pautes de prestigi social i de la consciència lingüística de la comunitat calanoparlant. Més encara: el fet de tractar-se d'un text dramàtic, destinat a representacions teatrals reals, obligava encara a filar més prim en l'elaboració del discurs dialògic de la traducció. Emili Boix (2006) ha analitzat amb acuitat aquest seductor fenomen traductològic.²

2. El repte de traslladar el *Pygmalion*, des de la cultura anglesa victoriana al català de la segona meitat del segle xx –abans i després de la creació d'un mercat mediàtic català que convencionalitzés la recepció/percepció de la variació social del català– va constituir sens dubte una aventura que qüestionava i alhora mobilitzava les representacions socials de les normes i de les transgressions en la cultura lingüística: «En català, la manca d'una tradició consolidada i prou difosa no ha permès crear unes convencions prou conegudes entre la població, que permetessin jerarquitzar clarament les varietats del repertori de la llengua» (Boix, 2006: 58).

FUSTER, ESCRIPTOR TRADUCTOR

Però tornem a Fuster i reculem fins als anys seixanta de la passada centúria, quan l'escriptor de Sueca concep i duu a terme una important tasca traductora, a partir sobretot de la literatura francesa i, molt en particular, de l'obra d'Albert Camus.³ Com a bon intel·lectual que se sabia inserit de ple en la cultura europea, Fuster va estar atent al llarg de la seua existència a la producció forana, tant en castellà com en les llengües europees que li eren més familiars, com ara són el francès i l'italià. Certament, el fort arrelament de l'assagista en el context sociopolític del seu país i en l'estudi de les característiques pròpies de la cultura del seu entorn no ha de fer oblidar la seua inserció plena i fructífera en el pensament europeu.

Així, quan en 1994 Costanzo Di Girolamo publica el pròleg a la traducció italiana del *Diccionari per a ociosos*, escrivia aquestes paraules, que són un reconeixement explícit d'aquesta inserció de què parlàvem suara: «É il libro di uno scrittore europeo di prima grandezza, che ha tutte le carte per presentarsi da sé a un pubblico, credo, molto ampio, composto di lettori semplicemente intelligenti, che amino la lettura, l'esercizio de la ragione critica, la pratica di un illuminato buon senso.» Certament, la prosa d'idees fusteriana, brancuda i reptadora, alhora que teixida amb una subtilesa capil·lar, és deutora –més enllà dels models obvis en la seua pròpia llengua– d'una llarga nissaga europea d'escriptors que han passat segles *entreglossant-se*, d'acord amb la categòrica afirmació montaigniana («nous ne faisons que nous entreglosser»). En aquesta nissaga, i per no parlar ara de la producció en espanyol que exerceix un pes inobviable, es detecten sens dubte ressonàncies italianes (Girolamo parla de les *operete morali* de Leopardi, i més avall veurem el cas de Silone) i de la producció en llengua anglesa, com ara Huxley, ni que siga mantenint una actitud crítica amb ell, o el “desinfectant” Russell. Però, molt especialment, Fuster és deutor d'una esponerosa tradició molt vinculada a la literatura francesa: la dels anomenats *moralistes*, que es remunta a Montaigne i que arriba, a través de Voltaire i de molts altres autors, fins als nostres dies. I cal dir que, en aquest context, el fet de l'escassa o nul·la difusió de Fuster en llengua francesa no deixa de ser ben paradoxal.

3. Les referències de Fuster a Camus són nombroses al llarg de la seua obra, dels seus articles i del seu epistolari, per no comptar els pròlegs de les seues traduccions de l'autor. Diversos crítics han comentat aquest fet, com ara M. García Grau (2003), G. Calaforra (2006: 214-217) o, sobretot, X. Vall (1997) en el seu treball sobre l'existencialisme, on documenta alguns aspectes de la relació de Fuster amb l'obra de Camus. En relació a la influència d'aquest autor en la poesia de Fuster, veg. també Prats (2004).

En tot cas, aquesta tradició dels “moralistes”, els lliurepensadors i els seus continuadors posteriors respon a una secularització progressiva que, a partir del Renaixement, mena a repensar la vida i l'home en el si d'un nou quadre conceptual de modernitat innegable i en l'estela del qual se situarà el pensament fusterià. Com s'ha dit manta volta, l'herència montaigniana no afecta només una manera d'entendre el món, la presentació pública del jo i les fronteres del recinte literari, sinó que a més comportava una innovació genèrica, l'assaig, i una innovació d'escriptura, el fragment com a mòdul d'una nova construcció de la prosa. També la pràctica de l'aforística troba lloc i estímul en aquesta tradició que passa per La Rochefoucauld o, fora de l'àmbit francòfon, per Nietzsche (Espinós, 2001; Calaforra, 2006). De fet, els moralistes, des de bon començament, no són autors de tractats morals sinó que apunten a un públic *mondain*, que agraeix una escriptura dotada de la lleugeresa i la discontinuïtat pròpies d'una conversa de saló.

La continuació de la saga del nou quadre conceptual que l'assaig havia instaurat a Europa des de la cultura francesa arribarà fins Sthendal (*De l'amour*), Gide (*Voyage au Congo*), Camus (*L'homme revolté*) o Cioran (*Syllogismes de l'amerture* o *La tentation d'exister*). No cal dir que noms com aquests són referències centrals en la formació intel·lectual de Fuster, en l'obra del qual detectem indicis clars d'aquestes lectures. Més encara: les seues preferències com a traductor són la prova més evident de les *afinitats electives* que experimentava en el si d'un col·lectiu històric que compartia sens dubte un cert aire de família.

De fet, la tasca traductora de Fuster –en solitari o en col·laboració amb el seu deixeble i amic Josep Palàcios, com ara en el text de *Poetas, moriscos y curas*– es refereix, ultra les traduccions d'obres seues al castellà, a noms com aquests: Johan Falkberget, Ignazio Silone i, de manera significativament reincident, Albert Camus. Cal dir que, en aquells mateixos anys si fa no fa, intel·lectuals espanyols de tarannà reformista com són Pedro Laín Entralgo o Dionisio Ridruejo s'interessen per aquestes mateixes figures: Laín, per exemple, tradueix *El estado de sitio* de Camus, i Ridruejo *Salida de urgencia* de Silone. Així doncs, Fuster tradueix *La quarta vigília* (1962), de l'escriptor noruec Johan Falkberget (1979-1967), conegut per la seua faceta de novel·lista social –tot i que el traductor, com ell mateix declara, no ho trasllada directament de la llengua original, és clar. D'Ignazio Silone (1900-1978, pseudònim de Secondo Tranquilli, intel·lectual italià que havia abandonat el partit comunista després d'haver-hi estat fortament implicat), Fuster en va traduir *Fontamara*, en 1967. Ambdues obres són editades per Joan Sales dins “El Club dels Novel·listes”, en el marc del seu intent de traslladar al català una sèrie d'obres estrangeres de literatures diverses, sovint corresponents a llengües minoritàries, com a via de normalització de la literatura

catalana sense caure en l'òrbita dominant de cap de les grans literatures europees. Entre els gustos de Sales, que implicaven a més uns criteris de traducció tendents a la literalitat, no s'inclouïa l'existencialisme ni el *nouveau roman*, sinó una narrativa que –de Dostoievski a Lampedusa o a Salinger– plantejava el debat entre el bé i el mal, la relació de l'home amb el cosmos i amb la societat, en una línia que podria qualificar-se, en un sentit molt ampli, de “cristiana” i l'obra més emblemàtica de la qual seria *El Crist de nou crucificat*, de Nikos Kazantzakis (Bacardí, 1998). Per a Fuster es tractava de dues traduccions “d'encàrrec”, que va complir amb cura i amb propòsit de “literalitat”, segons ell mateix declara en el pròleg a la primera d'aquestes novel·les, però sens dubte també amb una certa identificació amb el rerefons de les obres, o almenys amb consciència de la relació que mantenien amb els seus propis interessos i inquietuds d'aleshores.⁴ Això és particularment notable, com veurem, en el cas de *Fontamara*.

No deixa de ser rellevant aquesta constatació de l'interès de Fuster pel fenomen traductor, més enllà de la seua funció com a activitat *pro pane lucrando* que també acomplia. La seua tasca, en aquest sentit, és indicativa de la mesura en què, per a ell, la versió d'obres notòries de l'àmbit europeu cap a l'expressió en la llengua pròpia era una fita cabdal de la normalització de la literatura catalana, en el camí de superar el paper d'*interposició* que l'espanyol hi ha exercit massa sovint, com han explicat els sociolingüistes. Fuster exposava, en un article de 1962 a *El Correo Catalán*, aquesta idea: «I més perillós, gairebé tràgic, és el cas en què una tercera llengua s'interfereix en el mecanisme. No crec estar parlant d'hipòtesis improbables: l'exemple el tenim a la vista. Quan la capacitat d'“assimilació” d'una llengua és nul·la o molt limitada, sigui per les raons que sigui, els seus lectors han d'acudir a una llengua diguem-ne suplementària per a tenir accés al material llegible d'unes altres procedències. Si el públic no té traduccions en la seva llengua a l'abast de la mà, procurarà servir-se de les que existeixen en un altre idioma que li sigui assequible. S'esdevé aleshores que el monolingüisme necessari queda ferit en la seva pròpia arrel. El ciutadà corrent pot arribar a una situació francament absurda: es trobarà que en la seva llengua només se li serveix una literatura “local”, i que tot l'altre li ve per un canal idiomàtic aliè» (Fuster, 1968: 214).

4. Fins i tot, cal recordar que, en un article publicat a *La Vanguardia* en 1978 (Carbó, ed. 2005: 199-202), i dedicat a aquest autor, reconeix que la iniciativa de traduir *Fontamara* va ser seua: «Cuando la leí, me encantó: tanto que propuse a un editor traducirlo al catalán».

Retornant a Silone, el seu perfil com a intel·lectual resulta atractiu per a Fuster, sobretot perquè palesa l'oscil·lació entre l'engatjament amb un partit d'esquerra i amb la seua disciplina i, per l'altre cantó, la defensa de la independència i la lliure crítica, paradoxa que, com veurem, esdevé un *leitmotiv* del pensament fusterià durant alguns anys. "Fontamara" (nom inventat per l'autor per designar un poblet de la vall del Fucino, la denominació de la qual palesa la referència semàntica de "font amarga") és el títol de la novel·la de Silone traduïda. La traducció és de 1967, data ben tardana si tenim en compte que l'original va aparèixer en 1930, però Fuster aposta per la vigència de l'obra, que presentava la lluita dels camperols més pobres de la Itàlia meridional de l'època de Mussolini –la traducció manté el nom original de "cafoni" per designar-los–, amb la convicció que *Fontamara* era "traduïble" a moltes geografies i a contextos històrics com el català/espanyol del moment en què Sales edita la versió catalana. D'altra banda, el propòsit de literalitat extrema que guia el traductor el duu a plantejar-se, entre altres factors, el convencionalisme amb què l'autor havia construït literàriament el parlar dels pagesos –que apareixen com a veu narrativa en l'obra. Sobretot, Fuster és conscient que el text italià de l'original ja és una traducció feta a partir del dialecte dels Abruzzi, en concret la parla dels *cafoni*, que no ha assolit la dignitat de llengua literària. Des de la seua consciència sociolingüística, no podia deixar de constatar aquesta altra alienació dels pagesos, la lingüística.

Però especialment voldria ara fer notar la densa reflexió que el «Pròleg del traductor» fa sobre la situació de Tranquilli, personatge més fàcilment assimilable al socialisme o fins i tot a un fons de cristianisme compromès, segons Fuster, però vinculat biogràficament a la fundació del partit comunista italià en els anys vint i dissident més tard –aproximadament en l'època de la gestació de *Fontamara*.⁵ La paradoxa de Tranquilli/Silone és, en el fons la dels intel·lectuals involucrats en el

5. Escriu Fuster a l'esmentat pròleg: «La seva inclinació personal es reduïa a un pur sentimentalisme vindicatiu i igualitari, tendrament animat per reminiscències teòriques de font cristiana (després hi insistiré) o rousseauiana, i d'aquí no passava. S'afirmava "comunista": una manera de passar l'estona com qualsevol altra. Va unir-se als comunistes veritables en la guerrilla contra Mussolini: era lògic –no tenia més remei. Però aquell quidproquò no podia aguantar-se gaire temps. Silone estava predestinat a desertar. I desertà.» Sobre Silone i Fuster, vg. també Tavani (2005). És interessant veure l'opinió de Tavani sobre el desconeixement que Fuster tenia de la política italiana dels anys cinquanta i seixanta, dominada culturalment pel PCI. Sense aquest coneixement, Fuster, des de Sueca, no podia explicar-se correctament certs fenòmens del moment: «El silenci dels anticomunistes que a Joan Fuster –que no coneixia la situació italiana dels anys 1950 i 1960– semblava incompreensible, era degut essencialment a la total hegemonia que el partit comunista exercia en el camp de les lletres, de les arts i en part del sector científic» (Tavani, 2005: 115).

moviment antifeixista europeu dels anys trenta i quaranta: la necessitat de constituir un autèntic front comú contra el feixisme triomfant i, ensems, la dificultat estratègica de mostrar-se crítics amb la deriva estalinista que anà prenent posteriorment el comunisme en l'URSS i en alguns partits comunistes europeus (Traverso, 1999). Tranquilli desertà molt aviat i se separà radicalment d'aquesta línia, però els dubtes i les tensions d'altres intel·lectuals, com ara Jean-Paul Sartre, es prolongaran agònicament en els anys de la postguerra mundial, l'època en què Fuster, des de Sueca o des de la València franquista on desenvolupava la seua formació intel·lectual, rebrà amb perplexitat el ressò d'aquest debat agònic. Però a més caldria retenir una altra anotació històrica: si l'antifeixisme perd el seu sentit en Europa a partir del desenllaç de la segona guerra mundial, la situació sociopolítica de la pell de brau és força diferent i conserva durant les dècades següents unes condicions històriques que exigiran mantenir viu el caliu de l'antifeixisme o, si volem ser més exactes, d'un antifranquisme que també concitava preemp tòricament la unitat d'acció de forces polítiques ben diverses.

L'OBRA D'ALBERT CAMUS

Tanmateix, al costat del cas simptomàtic de Silone, el gruix de l'activitat traductora de Fuster –sol o en col·laboració amb Josep Palàcios– se centra en la producció de Camus: *La pesta* (1962), *El mite de Sísif* (1965), *L'home revoltat* (1966), *L'exili i el regne* (1967) i *L'estrany* (1967). El fet mateix de la traducció i els pròlegs –no gens circumstancials, cal dir-ho, igual que en *Fontamara*– amb què les contextualitza són bona prova de la implicació de Fuster en aquesta comesa. Caldria recordar que Camus rep el premi Nobel en 1957 i mor, a causa d'un accident, en 1960, en plena època de producció literària. La conjuntura editorial era, doncs, propícia per traduir aquest cèlebre i polèmic escriptor, confrontat durant un temps amb Sartre, llorejat amb el premi més prestigiós del món literari i mort a una edat no gens provecta. Anys més tard, quan Fuster es mirava amb més distància l'obra de Camus, insistia en la seua poca consistència com a filòsof, tal com afirma al pròleg de *La pesta* –“Camus no era un filòsof gaire consistent”– i repeteix en altres ocasions (Prudon, 2005: 91). Probablement, això no era sinó el ressò de l'opinió de Sartre, que havia menystingut d'aquesta manera Camus al llarg de les seues desavinences. Però aquest judici, precisament de la boca de Fuster i referint-se a un escriptor tan “literari”, no és un retret de pes. Ans al contrari, al mateix pròleg de *La pesta* se subratlla un fet innegable: «la subtil autoritat i que els

seus escrits i la seva actitud intel·lectual havien aconseguit i exercien sobre extensos sectors de públic, en els països occidentals, durant el llarg desconcert de la postguerra». Fuster en fa, de Camus, no pas un mestre però sí un referent indefugible de l'època, carregat «d'una decisió moral, exemplar per la seva integritat i revulsiva pel seu disgní implacable». Aquesta decisió moral insubornable i el seu estil concís, cisellat en els materials de la pedrera cartesiana del francès –això es farà evident de manera contundent en la prosa de *L'étranger*–, seran els mèrits principals de Camus per al de Sueca. En tot cas, en el pròleg a aquesta primera traducció camusiana, la de *La pesta*, pesen més les valoracions positives que la discutible “solvència especulativa” de les obres assagístiques com ara *L'homme revolté* o *Le mythe de Sisyphe*, dotades de més pretensions de gravetat. En el pròleg a *El mite de Sísif* torna a insistir-hi: el llibre «es “literatura” i prou». Però, si prenem al peu de la lletra les paraules de l'autor, com fa Roger Grenier, el mateix Camus ho havia deixat clar des de la primera ratlla del seu llibre: no hi ha problemes filosòfics seriosos, tret del suïcidi.⁶

Fos com fos, crec que aquest és un fals dilema, fruit de la barreja que alguns existencialistes practicaren entre filosofia i literatura. Sartre va jugar sovint a aquesta ambigüitat –o a aquesta dialèctica, tan legítima com empenyadora– que li permetia oscil·lar a conveniència entre el to professoral del filòsof i el de crític literari de la immediatesa. Fet i fet, en 1943, poc després d'aparèixer *L'étranger*, Sartre va escriure una bella anàlisi del text, “Explication de *L'Étranger*”, vint pàgines als *Cahiers du Sud* caracteritzant i celebrant la superba nuesa de la prosa artística però suspenent displicentment el pensador (Todd, 1997: 314-317).⁷ Vuit anys més tard, quan veu la llum *L'homme revolté*, en 1951, Sartre s'ha allunyat dràsticament de Camus i interpreta

6. «Plus d'une fois, il devra insister. Il n'est pas un philosophe. Il décrit l'attitude de l'homme confronté à l'absurde de la condition humaine. Il formule à peu près cela dès 1938, quand il publie une critique de *La nausée*, dans *Alger-Républicain*» (Grenier, 1987: 124). D'altra banda, sobre les controvertides relacions entre Camus i Sartre, es pot consultar el detallat estudi d'Aronson, aparegut recentment en versió espanyola (Aronson 2006).

7. «El tono de la novela hipnotiza a Sartre. Sus variaciones sobre la disyunción, la oposición, la adición pura, las unidades temporales, el antropomorfismo, la verbalizad del verbo (nada menos), su transitividad, la soledad de la unidad drástica, son sugestivas y discutibles, rara vez ampulosas, excesivas a veces» (Todd, 1997: 316-316). Anys més tard, des dels paràmetres de l'anàlisi del discurs, Maingueneau (2004: 199) caracteritza així l'escriptura de l'obra: «*L'étranger* de Camus se présente comme la légitimation progressive de la scénographie qui lui permet précisément d'énoncer en “étranger”. Quand on ouvre ce texte, nous parvient une certaine parole, étrangère aux scénographies romanesques usuelles: phrases brèves au passé composé, rapportées à un *je* desinvesti.»

l'obra com una manifestació anticomunista que el situa, a ell, en una posició incòmoda, atès el seu silenci d'aleshores respecte a l'estalinisme i el Gulag. El gran mandarí –per emprar el mot que va posar en circulació la Beauvoir en novel·lar aquests episodis– va llançar contra Camus l'artilleria des de la seua talaia crítica, *Les Temps modernes*, i per mitjà d'un dòcil filòsof, Francis Jeason, que va destrossar a consciència el llibre: Camus, inconsistent com a filòsof, no sabia passar de la revolta metafísica a la rebel·lia històrica, a la revolució. Sartre, que acabà intervenint directament en la polèmica derivada de l'afer, trenca definitivament amb Camus i decreta, des de la seua solidesa professoral, que aquest és un mestretites nul com a filòsof i massa orgullós com a moralista (Todd, 1997: cap. 40). Fuster, al pròleg de traductor, assenyala l'actitud crítica de Camus envers el comunisme, paral·lela a la que adopta respecte al cristianisme, i pensa que aquesta actitud respon a un anhel pregonament liberal i fins i tot a una recança per la pèrdua de la puresa de la rebel·lia: «Entre línies de la seva condemnaió del marxisme, traspua una vaga recança de comprovar que la revolució, o la revolta, és embrutada o embrutida pels mateixos revolucionaris.»

Molt pocs anys abans, en 1948, Sartre es debatia en aquesta dialèctica entre la puresa i la brutícia més o menys justificada per les exigències de la revolució, o dels seus administradors establerts com a església. La dialèctica entre la puresa de les mans netes i la urgència d'embrutar-se-les pel compromís és un tema molt fusterià. En aquesta ocasió, Fuster recorda una frase de Camus en una de les seues obres més il·lustradores de la paradoxa revolucionària: «Per una ciutat llunyana, de la qual no estic segur, no aniré a colpejar la cara dels meus germans», afirma un dels protagonistes d'*Els justos*. La frase és cent per cent camusiana: si no contrarevolucionària, antirevolucionària.» Estem a tocar d'una de les més insistents preocupacions fusterianes d'aquells anys.

Fins a tal punt el tema era encara “material sensible” en l'Espanya de la segona meitat dels seixantes, que el pròleg a *L'home revoltat* va generar una breu polèmica a les pàgines de *Destino*, quan algú es va sentir molest per l'afirmació del prologuista segons la qual Camus ofería «un ideal de felicitat mòdic i vulgar, provincià», afirmació que, degudament contextualitzada, no menystenía la figura de l'autor, com Fuster precisa en la seua resposta. Si més no, la polèmica va tenir la virtut de forçar a explicitar les idees fusterianes sobre “les contradiccions burgeses” de l'intel·lectual liberal, que és un dels eixos temàtics del llibre: «Camus las proyecta [les contradiccions burgeses] sobre el marxismo, a nivel de moral, y es ahí, justo ahí, donde él cae en la trampa de su propio y admirable galimatías. La importancia del ensayo, a mi juicio, reside en esto:

en la extraordinaria plasticidad con que Camus “encarna” una angustia, un desconcierto, una perplejidad, o como se le quiera llamar, típico de la *intelligentsia* europea de los últimos veinte años.»⁸ Però al capdavant, es tracta d'un assaig, de l'*encarnació* literària, amb pretensions d'expressió subjectiva i d'elaboració artística d'unes idees. En aquest sentit, em sembla obvi que la lectura que el text reclama –en tot cas, la que reclama la distància històrica des d'on la llegim– és una lectura en clau literària. I no han d'enganyar-nos les *boutades* de Fuster sobre la filosofia com a capítol de la literatura...

En els llibres de narrativa traduïts l'any 1967 –*L'exili i el regne*, aplec de relats que experimenta amb els canvis de punt de vista narratiu, i *L'estrany*, nau capitana de l'obra de Camus en la difusió editorial– la cosa ja no admet discussió. *L'estrany* encarna clarament una concepció de l'absurd, de l'existència, de la banalitat, de la conseqüència a tota ultrança amb un mateix, però la seua presentació és purament novel·lesca i el gènere no és suspecte de ser vehicle d'expressió filosòfica. El pròleg de Fuster –que ha desaparegut en les edicions recents de la novel·la– és més asèpticament descriptiu que els altres que he comentat. Ara bé, la traducció, signada només per Fuster, fa justícia a la tensió estilística de l'original, a la sobrietat que substitueix la causalitat per la cronologia, per la nua successió de presents i perfets compostos, tal com el traductor els recrea en una llengua veïna de l'original.

Com hem vist, Fuster s'excusava en l'encàrrec editorial que ell havia de complir per guanyar-se les garrofes. En tot cas, ara no es tractava de Joan Sales, poc amic de la literatura existencialista, sinó d'altres instàncies editorials: Aymà/Proa pel que fa a *L'estrany* i Argos/Vergara en els altres quatre volums, el primer dels quals, *La pesta*, iniciava la col·lecció “Isard” en 1962. Costa de creure que una personalitat com la de Fuster hagués acceptat cinc encàrrecs en dues editorials diferents com a mer mercenari de la traducció, sense que això correspongués a una tria personal basada en simpaties i fins i tot en afinitats d'algun ordre. No: les observacions displicents que va fer en alguna ocasió podien respondre als canvis en els gustos i sobretot a una distància històrica que, des del nou context, feia menys suggestives les propostes de Camus o de Sartre. Sens dubte. Però la implicació del Fuster dels cinquanta i dels seixanta en aquests debats de la intel·lectualitat francesa està fora de tot dubte i, més enllà de l'encàrrec editorial, palesa una voluntat d'orientació de la cultura catalana en un sentit determinat. La posició de l'escriptor-traductor de Sueca en el marc del *camp literari* català així ho permetia. Com a traductor i també –ara ho veurem– com a productor

8. L'article de Fuster, ocupa la pàgina 61 de número 1526 de *Destino* (1966).

de textos propis, originals. L'exemple paradigmàtic serà un text del seu dietari d'aquests anys que va integrar-se en el *Diccionari per a ociosos*.

En qualsevol cas, sembla evident que el Fuster traductor fa una tria decidida, d'acord amb les seues pròpies preferències. La traducció de cinc obres de Camus és una prova feaent d'aquestes preferències. Sens dubte, la figura de Camus atrau Fuster i a més li permet projectar-s'hi en molts aspectes: com a intel·lectual revoltat, però també com a novel·lista, en aquest cas deixant testimoni d'una vocació frustrada, tal com entre bromes havia insinuat en alguna ocasió: la de creador de relats de ficció.⁹

FUSTER, TRADUÏT: EL *DICCIONARI PER A OCIOSOS*

Fuster suggereix ja molt d'hora la necessitat de difondre la producció nostrada en l'àmbit general i comú de les grans llengües europees. Així, per exemple, en un article seu, «Literatura entre literatures», publicat a la revista de l'exili *Pont blau* número 100, de 1961 (Cortés ed., 1991: 143-148), es planteja explícitament la mesura en què els escriptors catalans entren en la consideració dels lectors estrangers: «fins a quin punt, ara, deixem sentir la nostra presència com a literatura entre les altres literatures» (p. 143). Sens dubte, per al nostre autor, la clau de volta de tot plegat és la capacitat de fer-se llegir entre els nostres lectors, però, al mateix temps, no és menys cert que la confrontació de nivells de qualitat que permeta l'homologació és un factor no gens menyspreable, ja que «un acarament rigorós de valors, en l'ordre literari com en qualsevol altre, no pot fer-se sinó dins una perspectiva que superi la circumstancialitat històrica local» (p. 143). Per a Fuster, la ignorància en què es té la literatura catalana en àmbits internacionals amaga una valoració injusta: «Respecte als nostres escriptors moderns, la indiferència dels editors i dels comentaristes estrangers és literalment injusta» (p. 145). Tot seguit, i després de matisar les mancances o limitacions de la narrativa catalana del moment, assenjala el grau de compensació que les possibles operacions de difusió internacional –principalment mitjançant les traduccions, és

9. Un altre aspecte que crida l'atenció de Fuster és el fet de l'origen menorquí de la mare de Camus, Caterina Sintès, i el relatiu grau de coneixement del català que Camus tenia. El fet és comentat en un text de 1962 publicat a *El Correo catalán* (Fuster, 1968: 140-144), on explica que el parlar popular algerià anomenat “cagayous” (Grenier, 1987: 112-113) té relació amb la immigració catalanoparlant i el nom del personatge folklòric que és origen de la denominació procedeix del mot “cagalló” transcrit amb ortografia francesa.

clar— comportaria una certa compensació per als autors que han escollit expressar-se en una llengua minoritzada. I, en aquest sentit, recorda el paper de mitjancer exercit per Maurice Coindreau com a mànager de la literatura espanyola o el de Lucien Maury per les literatures escandinaves.

Cal dir, de bestreta, que els plantejaments de Fuster obrien portes al foment de la traducció i el coneixement de molts autors de l'àmbit literari català. Potser per la seua posició geogràficament perifèrica i pel gènere “menor” que va decidir conrear, ell mateix va quedar fora de moltes de les propostes que se succeïren en els anys següents, fins i tot les de nominacions per al Nobel, sobretot a partir de la consolidació d'uns poders autonòmics i institucionals que podien afavorir aquesta difusió internacional. Sí que es van produir, en canvi, tot i que tardanament, uns intents de donar difusió internacional a una de les seues obres assagístiques més representatives: *Diccionari per a ociosos*, publicada en 1964 i traduïda a l'espanyol en 1970. Més tard, l'any de la mort de l'escriptor, n'apareix la traducció anglesa (1992) i posteriorment la italiana (1994). Caldrà retenir ara mateix el tret d'*extemporaneïtat* que presenten aquestes traduccions, sobretot les dues darreres, amb les conseqüències que, sobretot per a un gènere com l'assaig, comporta aquest fet, sobre el qual tornaré més endavant, després de descriure aquestes edicions en altres llengües.

La traducció espanyola, realitzada per Isabel Mirabete, va ser cronològicament la primera a publicar-se (Barcelona, 1970). Reprodueix el pròleg de l'edició original sense afegir-hi cap altre additament i incorpora un darrer capítol, «Zapatos», que no apareixia en l'original català i que fa referència a una dita castellana: «Zapatero, a tus zapatos». La traducció anglesa, *Dictionary for the Idle*, va ser preparada per un equip format per: Dominic Keown, Sally Anne Kitts, John-Pau Rubiés, Max Wheeler, Judith Willis i Alan Yates. Va aparèixer en 1992 a Sheffield Academic Press publicada en col·laboració amb el Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell de Gandia. El text va precedir per un prefaci signat per D. Keown en setembre de 1991 i acaba de reeditar-se (2006) per l'editorial Fiveleaves de Nottingham, amb un nou prefaci de Keown. Pel que fa a la versió italiana, *Dizionario per oziosi*, de Donatella Siviero, veu la llum a Tullio Pironti editore, de Nàpols, el 1994 i duu un breu apartat de notes, una bibliografia i una densa introducció signada per Costanzo Di Girolamo. Hi consta també una participació editorial del C.E.I.C. Alfons el Vell.¹⁰

10. Caldria afegir, per completar-ne les referències, que existeix una versió alemanya inèdita del capítol “Intel·lectual”, feta pel professor Tilbert Dídac Stegmann en l'ocasió d'una setmana catalana realitzada

Cal plantejar-se, d'altra banda, el ressò de les traduccions del *Diccionari* en els àmbits de les llengües espanyola, italiana i anglesa. Tot i que la traducció anglesa acaba de ser reeditada, i que encara no s'ha realitzat una traducció francesa, que comportaria el retorn de l'assagisme fusterià als lectors de la seua tradició de pensament més important, no és agosarat qualificar de discrets els resultats editorials, de mercat, que han tingut aquestes operacions. No hi ha dubte que un entrebanc per a la difusió internacional de l'obra són els respectius xovinismes de les cultures d'arribada, que dificulten sovint l'èxit editorial de traduccions provinents de cultures minoritzades. Però crec honestament que hi ha un altre fenomen històric que no convé amagar ni dissimular: la pèrdua d'actualitat de les reflexions fusterianes en el context europeu (i espanyol) d'avui. De fet, molts textos de Fuster han estat llegits durant dècades com a productes d'un autor "d'actualitat", del periodisme d'opinió. A més, cal dir-ho també, l'escriptor de Sueca ha estat llegit amb una intensitat passional molt especial en el context de la cultura catalana i de manera particular en el context valencià. Sens dubte les passions –tant la apologetica com la detractora– no deixen que un material textual ingresse en la categoria d'obsolet, ni tan sols de *démodé*. Ara bé, la recepció europea de l'assaig fusterià és tota una altra cosa, i constitueix un test indicial ben valuós.

El *Diccionari per a ociosos* és sens dubte una de les obres més exportables de l'autor. En efecte, es tracta d'un llibre d'assaig pur, no es dedica a la temàtica més nacionalista o més local que l'autor toca en altres llibres i, a més, el fragmentarisme propi del gènere –derivat de l'origen periodístic o dietarístic de molts textos– és modulats pel procediment bibliogenètic del "diccionari". Aquestes característiques en determinen l'agilitat i una certa atemporalitat i una dimensió diguem-ne universalista, si més no en aparença. Però no ens sobtarà comprovar que inexorablement les coordenades del context de producció romanen inscrites en les seues pàgines. I fins i tot el procés de composició, que exemplificaré en el capítol més emblemàtic, el que duu com a títol "Intel·lectual" i que va experimentar una complicada peripècia editorial.

a Berlín en 1978, on el text va ser traduït per acompanyar la lectura feta en català per Fuster mateix. D'altra banda, el text original i els de les traduccions espanyola i anglesa es van digitalitzar en el marc d'un projecte del Pla EVA de la Generalitat Valenciana realitzat per Vicent Salvador, Laia Climent i María del Carmen Campoy en 2001, i aquests textos digitalitzats, juntament amb l'italià, estan sent processats informàticament a hores d'ara en el sí d'IVITRA/TRAMICTEK, a la Universitat d'Alacant.

Així, l'esmentat capítol, que figura en les edicions de butxaca habituals del *Diccionari*, va ser eliminat de l'edició del llibre en les *Obres completes* 6, ja que figurava dins *Obres completes* 2 (*Diari 1952-1960*), amb un peu que el datava el 23 de febrer de 1956 i amb una anotació de l'autor on explica que havia projectat inicialment incloure el text al llibre *Indagacions possibles*. Aquests detalls ens il·lustren pel cap baix sobre dos factors a tenir en compte: l'època de la redacció del text –almenys d'una primera redacció– i el particular interès que la seua ubicació bibliogràfica va suscitar en Fuster.¹¹

Certament, el text sobre Erasme de Rotterdam és un petit *chef-d'oeuvre* de l'assagisme, com han remarcat molts comentaristes de Fuster. Es tracta d'un text ben construït com a conjunt, matisat en les opinions, amè, energitzat per mitjà d'una retòrica habilíssima, extraordinàriament elaborat en l'estil i que no amaga el procediment d'autoprojecció de l'autor sobre la figura de l'humanista. Fuster, a més, explicita i raona el subtil fil que uneix la figura d'Erasme –els seus conflictes amb les ortodòxies enfrontades que en forcen la tria– amb la de l'intel·lectual de les dècades centrals del segle XX i la sotsobra del seu *engagement* social. El problema subratllat com a principal no és, per a Fuster, una mera qüestió d'idees o de conducta personal, sinó el que sorgeix quan aquests aspectes esdevenen, i en això rau la seua gravetat, “substància i mòbil de reajustaments col·lectius”. El quid de la qüestió és la rellevància social d'aquesta difícil fidelitat a un mateix malgrat les inclemències de les situacions històriques de gran tensió. El text concentra realment un munt de referències esparses en diversos papers seus dels anys cinquanta i seixanta –reflexions sobre l'ofici d'escriure, sobre el comunisme i l'anticomunisme, sobre Silone, sobre Camus, sobre Sartre...– i els confereix una forma de sedimentació definitiva.¹²

11. La postdata que l'autor afegeix en 1968 al volum esmentat de l'OC 2, conclou amb aquesta asseveració: «Avui la reintegro al seu lloc inicial, que és el que li correspon». Això és al seu *Diari*, origen de tantes peces exemptes i exemple d'obra en marxa, de flux d'escriptura que es justifica en ell mateix com a construcció de la memòria personal de l'escriptor.

12. Així, per exemple, trobem reflexions sobre aquests temes en papers d'aquells anys, com ara el *Diari 1952-1960* els articles periodístics publicats en *Levante-EMV* entre 1952 i 1957 (Furió ed., 1995). Vegeu un parell de botons de mostra al voltant del motiu de “les mains sales”: el primer de *Levante*, de 1955, i el segon del *Diari*, de 1956. “Precisamente el gran drama de muchos escritores europeos de hoy ha sido, y es, el encandilamiento con el comunismo y su decepción posterior, al descubrir, horrorizados, la imposibilidad de mantener las ‘manos limpias’, de salvarse de complicidades ‘realistas’, en medio de una pugna que ellos sólo veían desde su ángulo moral y que la experiencia les revelaba sangrienta y negativa” (Furió ed., 1995: 130). «Ni les ungles ni la consciència, no és fàcil de tenir-les netes. (...) Si l'ociós no s'embruta, el primmirat acaba –valgui

LA TRANSCULTURALITZACIÓ POSSIBLE. O: QUÈ EN PERDURA, AVUI, DE JF?

La pregunta inicial que Fuster es formula és ben coneguda: «¿Què en perdura, avui, d'Erasme?» La *transhistorització* possible de l'humanista és el testimoniatge de les contradiccions personals i col·lectives en què va viure immers, amb voluntat tenaç de superar-les. Sense oblidar les misèries de la biologia i de les condicions econòmiques: «Com va fer Erasme, el pobre, malalt, dèbil, previngut, reticent, enginyós, equívoc Erasme de Rotterdam...» I la pregunta es transforma automàticament: què en perdura, avui, d'aquestes reflexions i de la figura que les va elaborar artísticament? De la resposta, en dependrà l'horitzó de la recepció de l'escriptura fusteriana a través del temps, dels contextos culturals i de les llengües involucrades en l'operació traductora.

És clar que el mig segle transcorregut ha transformat radicalment el context de la cultura europea. I més precipitadament encara el de l'estat espanyol, sobretot si prenem com a fita inicial uns moments en què els debats de la cultura europea arribaven tard i malament, mediatitzats per un franquisme que era anacrònic ell mateix en el context del vell continent. El mateix Fuster, com era d'esperar, havia anat canviant de temes i de preocupacions al llarg dels anys de la lenta transició: la dura batalla per la consolidació de certs guanys democràtics i nacionals, per exemple, la recuperació de la llengua, i altres urgències. En aquest context, la valoració de Camus o de Sartre va cedint al pas del temps que omple de pols les estàtues, i el Fuster dels anys vuitanta no pot llegir amb els mateixos ulls que el de vint o trenta anys enrere.¹³ La caiguda del mur –per dir-ho econòmicament, activant el clicé– ha sostret bona part del sentit que omplia els debats sobre el marxisme. Si entre l'església d'Erasme i l'església dels partits comunistes es podien rastrejar fàcilment una sèrie de paral·lelismes, la situació de "l'intel·lectual" avui ha sofert una transformació immensa. Per exemple, l'eficàcia de

la caricatura– en la coqueteria o en el narcisisme; si el cruel no es torba de les seves crueltats, una excessiva propensió a preservar-se dels remordiments futurs pot conduir a la paràlisi, a la no-acció. I no sé què serà pitjor. El resultat, en uns casos i en els altres, és el mateix» (Fuster, 1969: 207).

13. Vegeu Prudon, 2005:101-102. Per al Fuster de la maduresa, «la dialèctica de esos mamotretos [les obres filosòfiques de Sartre i, per assimilació, les més especulatives de Camus] se esfumó» Ara bé, la seua "Breve elegía para Sartre" de 1980 (Carbó, ed., 2005: 209-210) traspua el reconeixement emocionat: "Sartre ha sido uno de los intelectuales europeos más lúcidos de que haya noticia. Filósofo como los demás: tontamente. Pero nos dejó en herencia una lección revulsiva y alentadora.» Fins i tot ens consta, com a anècdota significativa, que als voltants de l'any 1951 Fuster havia començat a fer una traducció de *La putain respectueuse*, tot i que en va desistir finalment (Vall, 1997: 371, n. 15).

la seua acció social no dependrà tant de les disciplines de partit com de la projecció mediàtica, una projecció ambigua, temptadora, imprescindible però afeblidora. L'intel·lectual mediàtic corre el risc de confondre's amb la figura de l'*expert*, que és una mera creació dels *media* al servei del mercantilisme més directe. Pierre Bourdieu (1997) ha dibuixat amb extraordinària acuitat el panorama de la dialèctica entre l'*esoterisme* inherent al pensament complex i, de l'altre cantó, l'*exoterisme* induït per la necessitat de difusió social o didàctica. El *capital simbòlic* de què disposa un escriptor depèn de la seua situació en el camp corresponent i respon, en principi, a una lògica d'autonomia del camp que imposa les valoracions pròpies de l'*ofici* dels seus membres. Però la lògica mediàtica –la de l'espectacle i el negoci televisius, per entendre'ns– subverteix aquest sistema i hi introdueix uns principis d'heteronomia, d'exterioritat, que supediten els valors autònoms a la legitimació concedida per la visibilitat mediàtica, l'espectacle, el màrqueting, els índexs d'audiència.¹⁴

Fuster va albirar aquest procés històric, sens dubte, però l'eclosió del fenomen és posterior a la mort de l'escriptor –a la biològica o almenys a la que correspon al silenci dels seus darrers anys. De fet, l'atenció dedicada per l'autor als paràmetres mediàtics va ser intensa i extensa, però circumscrita més aviat a la llengua –al conflicte interlingüístic o als models de llengua– i a les transformacions historicosocials de què els *media* eren plataforma durant el tardofranquisme i la transició; però crec que la seua obra més significativa –i en tot cas la dels anys de més empenya productiva– va romandre ancorada en altres coordenades. Per descomptat, hi ha el fet que ell mateix va viure del periodisme en bona mesura: del periodisme d'opinió, s'entén. Ara bé, això no implica una consciència –ni menys encara una utilització pròpia– de cap legitimació

14. Hi ha, a més, la qüestió de la desmobilització de moltes capes socials d'avui en la defensa dels valors democràtics. Aquest clima desmobilitzador propicia la figura de l'escriptor asèptic, de l'intel·lectual-expert que sap munyir els beneficis dels *media*. Traversa escriu aquestes ratlles pensant en el contrast dels intel·lectuals mediàtics d'avui amb els compromisos, antany, en la lluita antifexista dels demòcrates: “En una època –la nostra– en què els intel·lectuals pretenen defensar valors universals es redueixen sovint a la caricatura mediàtica dels seus antecessors, ens resten exemples per a meditar.” (Traverso, 1999: 83). D'altra banda, Justo Serna (2006: 157-158), en parlar de Sartre, fa una afirmació molt taxativa sobre la *necessària i intensiva* utilització dels mitjans de comunicació per part de l'intel·lectual: “és intel·lectual aquell que empra tots els mitjans que la societat de la comunicació li posa al seu abast, aquell que fa servir tots els recursos de la informació per a fer públics els seus missatges, recursos el principal dels quals és, precisament, la fama.” Dic que em sembla taxativa aquesta afirmació perquè la influència de l'opinió de l'intel·lectual en la societat no ha de ser imprescindiblement directa a través dels mitjans de comunicació de massa. En tot cas, el contacte *immediat* dels intel·lectuals d'avui amb els *mass media* no deixa de ser una ocasió de situacions paradoxals on el pes i la celebritat intel·lectuals es poden confondre amb la *fama* mediàtica. (Vegeu, més endavant, les referències de la nota 16.)

mediàtica de l'intel·lectual. Per a Fuster, la pràctica del periodisme va ser un mitjà de subsistència, però no un mitjà de *poder simbòlic*.¹⁵

Sens dubte, els punts de vista fusterians havien de configurar-se en l'horitzó de la situació on es varen produir, i eren així constrenyits pel voluntari compromís de l'escriptor amb la problemàtica històrica que li era pròpia. Segurament la poesia pura resisteix millor els sotrats del tren de la història, i tampoc no n'estic segur; però l'assaig d'opinió ha de pagar més peatges. Ara bé, tot acte de lectura *dislocat* en el temps i en l'espai cultural ha de saber reconstruir contextos i atribuir als punts de vista expressats per l'escriptor el sentit que només en les seues coordenades contextuals tenien. El mateix es pot dir de l'estil, que no és sinó el programa de manipulació verbal del punt de vista.

La pregunta, doncs, seria: què en perdura, avui, de l'obra de Fuster, per als lectors d'enllà del català? Quina lectura ha de fer-ne el traductor i com pot reescriure'n la prosa si vol que la paraula històricament situada viatge a través dels anys i de les fronteres lingüístics i pugui ser percebuda i gaudida? No gosaré donar una resposta concreta a aquests interrogants. Però l'exercici de revisitar les pàgines fusterianes sobre Erasme ens podria donar més d'una clau. En part, per la reflexió que contenen sobre la recepció transhistòrica de la problemàtica humana, malgrat ser llegides, aquestes pàgines, des d'un marc, situat a l'Europa del segle XXI, on la figura de l'intel·lectual, hereu de la figura sacerdotal instaurada per una tradició secular, ha de ser dràsticament reinterpretada, però que probablement haurà de jugar sempre a una difícil negociació entre les mans brutes i les netes, el possibilisme i la utopia, la insoluble paradoxa entre implicació i distanciament crític.¹⁶ Però la relectura del text fusterià és alliçonadora també –i el

15. Se li podrien aplicar al peu de la lletra aquestes anotacions de Bourdieu (1997: 88) sobre el que ell anomena "intel·lectuals periodistes": "Caldria separar, dins aquesta categoria de fronteres imprecises, els productors culturals que, segons una tradició instaurada des de l'aparició d'una producció 'industrial' en matèria de cultura, sol·liciten als oficis del periodisme *mitjans d'existència* i no poders (de control o de consagració, especialment) susceptibles d'exercir-se sobre els camps especialitzats (efecte Jdanov)."

16. El mateix Bourdieu, en unes pàgines intenses que dedica a la seua autobiografia intel·lectual, té unes dures paraules per a Sartre, com a personatge incapaç de sotmetre a crítica la figura mateixa de l'intel·lectual del segle xx, que ell va contribuir a forjar: «Ce que j'aimais le moins de Sartre, c'est tout ce qui a fait de lui non seulement l'"intellectuel total", mais l'intellectuel idéal, la figure exemplaire de l'intellectuel, et en particulier, sa contribution sans équivalent à la mythologie de l'intellectuel libre, qui lui vaut la reconnaissance éternelle de tous les intellectuels» (Bourdieu, 2004: 37). Una línia profitosa d'aproximació a les transformacions de la figura de l'intel·lectual i de l'escriptor, és la iniciada fa pocs anys per Dominique Maingueneau al voltant del concepte de situació *paratòpica* de l'escriptor, que intenta explicar la paradoxa del poeta i el rei, és a dir, de l'escriptor respecte al poder. L'analista del discurs ho explicita així, com a tensió entre la institucionalització

“també” podria substituir-se per un “sobretot— per una altra raó: perquè l’ofici del prosista hi ateny quotes altíssimes de tensió artística, a força de dominar els mots i controlar la producció d’efectes de sentit que no fóra just reservar només als membres d’una única comunitat de llengua.

VICENT SALVADOR
Universitat Jaume I

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARONSON, Ronald (2006) *Camus y Sartre. La historia de una amistad y la disputa que le puso fin*, València, Universitat de València / Universidad de Granada [original anglès: 2004]
- BACARDÍ, Montserrat (1998) «Joan Sales i els criteris de traducció», *Quaderns. Revista de traducció*, pp. 27-38.
- BOIX, Emili (2006) «Els *Pigmalió*s catalans de Joan Oliver i Xavier Bru de Sala: dues aportacions separades per quaranta anys», *Els Marges* 78, pp. 55-80.
- BOURDIEU, Pierre (1997) *Sobre la televisió*, Barcelona, Edicions 62.
- (2004) *Esquisse pour une autoanalyse*, Paris, Raisons d’agir.
- CALAFORRA, Guillem (2006) *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l’assaig de Joan Fuster*, València, PUV.
- CARBÓ, Ferran (ed.) (2005) *Joan Fuster, vicis de la lectura*, València, PUV.
- CORONEL, Marco Antonio (1997) *L’Ausiàs March llatí de l’humanista Vicent Mariner*, València, Institució Alfons el Magnànim
- CORTÉS, Santi (ed.) (1991) *Joan Fuster. Textos d’exili*, València, Generalitat Valenciana.

necessària i la imprescindible exterioritat, en el si d’un llibre que dedica a aquesta temàtica: «Localité paradoxale, *paratopie*, qui n’est pas l’absence de tout lieu, mais une difficile négociation entre le lieu et le non-lieu, une localisation parasitaire, qui vit de l’impossibilité même de se stabiliser. Sans localisation, il n’y a pas d’institutions permettant de légitimer et de gérer la production et la consommation des oeuvres, mais sans dé-localisation, il n’y a pas de constituance véritable» (Maingueneau, 2004: 52-53).

- ESPINÓS, Joaquim (2001) «Joan Fuster i la tradició immoralista», *Miscel·lània Giuseppe Tavani I*, Barcelona, PAM, pp. 239-261.
- FURIÓ, Antoni (ed.) (1995) *Joan Fuster. Llegint i escrivint. Artículos periodísticos en Levante-EMV 1952-1957*, Barcelona, Prensas Ibéricas.
- FUSTER, Joan (1968) *Examen de consciència*, Barcelona, Edicions 62.
- (1969) *Obres Completes 2. Diari 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62.
- GARCÍA GRAU, Manuel (2002) «Rabelais, Montaigne, Voltaire i Camus a través de l'obra assagística de Joan Fuster», dins *Les suspicàcies metòdiques*, Barcelona, PAM, pp. 109-129 (reproduït també a *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, vol. II).
- GRENIER, Roger (1987) *Albert Camus, soleil et ombre. Une biographie intellectuelle*, Paris, Gallimard.
- MALLAFRÈ, Joaquim (1991) *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària*, Barcelona, Quaderns Crema.
- MAINGUENEAU, Dominique (2004) *Le discours littéraire. Paratopie et scène de l'énonciation*, Paris, Armand Colin.
- PRATS, Antoni (2004): «I "Invitació al viatge", un poema camusià de Joan Fuster», dins *Miscel·lània Joan Veny*, 4, Barcelona, PAM, pp. 291-290.
- PRUDON, Montserrat (2005) «Joan Fuster, lector (viciós?) de literatura francesa», dins Ferran Carbó (ed.), *Joan Fuster, viciós de la lectura*, València, PUV, pp. 81-105.
- SALVADOR, Vicent (2005) «Dit d'una altra manera (i altres canvis per l'estil)» dins *Approaches to Critical Discourse Analysis*, València, Universitat de València, 2005 (edició en CD).
- (2001) *Els arxius del discurs. Episodis valencians d'història social de la llengua i la literatura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- SERNA, Justo (2006) «Sorprenent Sartre», *L'Espill* 23, pp. 155-160.
- TAVANI, Giuseppe (2005) «Les lectures italianes de Joan Fuster», dins F. CARBÓ (ed.), *Joan Fuster, viciós de la lectura*, València, PUV, pp. 107-121.
- TODD, Olivier (1997) *Albert Camus. Una vida*, Barcelona, Tusquets.
- TRAVERSO, Enzo (1999) «Els intel·lectuals i l'antifeixisme. Per una historització crítica», *L'Espill*, segona època, 1, pp. 72-84.
- VALL I SOLAZ, Xavier (1997) «Joan Fuster i l'existencialisme», dins Claude BENOIT et al. (eds.), *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX. Primer Congrés Internacional de Literatura Comparada. València, 15-18 abril 1997*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 367-384.

Traduccions fetes per Fuster

- Johan Falkberget: *La quarta vigília*, Barcelona, Club Editor, 1962 (traducció i pròleg de Joan Fuster).
- Albert Camus: *La pesta*, Barcelona, Vergara, 1962 (traducció i pròleg de Joan Fuster).
- Albert Camus: *El mite de Sísif*, Barcelona, Vergara, 1965 (traducció de Joan Fuster i Josep Palàcios, pròleg de Joan Fuster).
- Albert Camus: *L'home revoltat*, Barcelona, Vergara, 1966 (traducció de Joan Fuster i Josep Palàcios, pròleg de Joan Fuster).
- Albert Camus: *L'exili i el regne*, Barcelona, Vergara, 1967 (traducció de Joan Fuster i Josep Palàcios).
- Albert Camus: *L'estrany*, Barcelona, Aymà, 1967 (traducció i pròleg de Joan Fuster).
- Ignazio Silone: *Fontamara*, Barcelona, Club Editor, 1967 (traducció i pròleg de Joan Fuster).

Traduccions del Diccionari per a ociosos

- Diccionario para ociosos*, Barcelona, Península, 1970 (traducció espanyola d'Isabel Mirabete). (Reprodueix el pròleg de l'edició original sense afegir-hi cap altre additament i incorpora un darrer capítol, "Zapatos", que no apareixia en l'original català).
- Dictionary for the Idle*, Sheffield, Sheffield Academic Press (en col·laboració amb el Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals "Alfons el Vell" de Gandia), 1992 (traducció anglesa de: Dominic Keown, Sally Anne Kitts, John-Pau Rubiés, Max Wheeler, Judith Willis i Alan Yates; pròleg de Dominic Keown). Segona edició, a Nottingham, Five Leaves Publications, 2006 (amb correccions del text de la primera edició i amb un nou pròleg de Dominic Keown).
- Dizionario per oziosi*, Nàpols, Tullio Pironti Editore, 1994 (Traducció italiana de Donatella Siviero, pròleg de Costanzo Di Girolamo)